

УДК 81'373.21:81'373.611

DOI <https://doi.org/10.18524/2410-3373.2025.28.343047>**Святослав ВЕРБИЧ***Інститут української мови НАН України
Київ, Україна***Sviatoslav VERBYCH***Institute of Ukrainian Language of the
National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine***АНТИОФІЛАС (АНТИФІЛА) –
СМІЛ – СІНІЛ – ІСМАЇЛ –
ІЗМАЇЛ:
ЕТНІЧНА ІСТОРІЯ РЕГІОНУ,
ВІДОБРАЖЕНА У
ВАРІАНТНИХ НАЗВАХ МІСТА****ANTIOPILAS (ANTIFILA) – SMIL
– SINIL – ISMAIL – IZMAIL:
ETHNIC HISTORY OF THE
REGION AND OPTIONS OF CITY
NAMES****ABSTRACT**

Introduction. The article offers a historical-linguistic analysis of all known historical variants of the modern *oikonym* *Izmail* of the Odesa region: *Antiophilas / Antiphila, Smil, Sinil, Simil, Ishmasl, Ismail Gechidi, Ismail / Ismael, Smail, Tuchkov*. The connection of each name with the corresponding period of the history of this region has been traced – Ancient Greek, Old Slavic, Eastern Romance (Moldavian), Turkic (Turkish and Tatar) and Russian.

Purpose. The author carried out a structural-semantic and etymological analysis of the creative bases of the historical variants of the modern *oikonym* *Izmail* – *Antiophilas (Antiphila), Smil, Sinil, Simil, Ishmasl, Ismail (Ismail Gechidi, Ismael, Smail), Tuchkov*. Finds out the origin of the modern name *Izmail*. And also traced the connection of the internal form of the specified names with the corresponding stages of the history of the studied region.

Object of study. Historical variants of the modern *oikonym* *Izmail* – *Antiophilas (Antiphila), Smil, Sinil, Simil, Ishmasl, Ismail, Tuchkov*, as well as its modern form.

Research methods. To analyze the mentioned historical variants of the *oikonym* *Izmail* a descriptive method was applied (the structure and word-formation structure of the given names were characterized); comparative-historical method, which analyzes the creative foundations of the corresponding names in a diachronic aspect; the method of etymological analysis (the etymons of the studied *oikonymic* variants were established; the protoforms were reconstructed and the original semantics of the motivating basis was restored).

Research results. The structure of the oldest name of the *Izmail* region – *Antiophilas / Antiphila* – has been analyzed, and its components have been identified – ancient Greek *α'ντι* 'opposite; hostile' and *φιλ-* < *φιλέω* 'love', the pre-onymic semantics of the *oikonym* has been restored – *'unloved, unfriendly area'; the Slavic version of the origin of the name *Smil* is clarified (based on new material), and an assumption is made about its connection with the appellative not preserved in modern Slavic languages **smilь* (< **smīlus*) 'pointed' to indicate the features of the local forest landscape; the name *Sinil* is etymologized as a phonetically adapted form of the Slavic *oikonym* *Smil* on Eastern Romanian soil; it was found that the names *Ishmasl, Ismail / Ismael* were formed in the Turkic-speaking environment after the Ottoman conquest of the studied region; it

has been proven that the oikonymic variant *Ismail* is the result of a phonetic adaptation of the ancient Slavic name *Smil* on the basis of the Turkish language; the memorial nature of the name *Tuchkov*, which is associated with the surname of the Russian general S.O. Tuchkov, commandant of the *Izmail* fortress, was established; it is well-founded that the modern name *Izmail* (⌋ Russian: *Измаил*) originated on East Slavic soil from the Turkish *Ismail*.

Conclusions. The historical and etymological analysis of the oikonym *Izmail* and its historical variants *Antiophilas* / *Antiphila*, *Smil*, *Sinil*, *Simil*, *Ishmasl*, *Ismail Gechydi*, *Ismail* / *Ismael*, *Smail*, *Tuchkov* provides grounds for the statement about the formation of these names in the ancient Greek, ancient Slavic, Eastern Romanian, Turkic (Turkic-Tatar) and Russian linguistic environment in the corresponding periods of the ethnic history of the studied region.

Keywords: *Dniester-Danube interfluve, ethnic history, historical-etymological analysis, historical oikonym variants, oikonym*

ВСТУП

Одещина – один із тих давно заселених регіонів України, в освоєнні якого брали участь різні народи. Це територія, залюднення якої відбувалося на перетині різнонаціональних культур. Початки заселення цього терену сягають давніх часів. Привертає увагу чітко задокументований античний період історії краю, коли тут у VI–IV ст. до н. е. оселялися вихідці з материкової Греції, засновуючи свої міста-колонії в межах тих історичних процесів, що були характерні загалом для Північно-Західного Надчорномор'я того часу (Редина 2013: 571). У наступні періоди тут перебували дако-фракійські та іранські племена, давні слов'яни, зокрема анти, склавіни, уличі, тиверці, давні тюрки, середньовічні італійці (генуезці), волохи (протомолдавани), татари, турки, а згодом українці, молдавани, болгари, росіяни, німці. Сьогодні в Одеській області також проживають представники різних народів як слов'янських (українці, болгари, росіяни), так і неслов'янських (гагаузи, євреї, молдавани, татари). А колись їх було ще більше. Нині про етнічну історію цього регіону дізнаємося з різних історичних джерел. Однак не менш важливими пам'ятками, які свідчать про минуле Одещини, є назви поселень, або ойконіми, та їхні варіанти, які, за умови їх докладного історико-етимологічного аналізу, можуть розкрити багато цікавого як про історію краю, так і про народи, що проживали тут у різні періоди й залишили свої назви того чи того міста. До

таких давніх ойконімів сучасної Одеської області, безумовно, належать *Білгород-Дністровський*¹, *Ізмаїл*, *Кілія* і власне *Одеса*².

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ. Здійснити структурно-семантичний та етимологічний аналіз твірних основ історичних варіантів сучасного ойконіма *Ізмаїл*: *Антиофілас* (*Антифіла*), *Сміл*, *Сініл*, *Сіміл*, *Ишмасль*, *Ісмаїл*, *Тучков*. Простежити зв'язок внутрішньої форми вказаних назв із відповідними етапами історії досліджуваного регіону.

ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ. Історичні варіанти ойконіма *Ізмаїл* – *Антиофілас* (*Антифіла*), *Сміл*, *Сініл*, *Сіміл*, *Ишмасль*, *Ісмаїл*, *Тучков* – та його теперішня форма.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для аналізу зазначених історичних варіантів ойконіма *Ізмаїл* застосовано описовий метод (схарактеризовано будову і словотвірну структуру наведених назв); порівняльно-історичний метод, за допомогою якого проаналізовано твірні основи зазначених назв у діахронному аспекті; прийом етимологічного аналізу (встановлено етимони досліджуваних ойконімних варіантів; реконструйовано праформи й відновлено первісну семантику мотивувальної основи).

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Історичні варіанти ойконіма *Ізмаїл*: V–IV ст. до н. е. – *Антиофілас* (EIU 3: 423–424), *Антифіла* (Верменич 2010: 118); поч. IV ст. – *Сміл* (Верменич 2010: 118); X ст. – *Сміл* (Чебан 2009: 119); поч. XIII ст. – *Синил* (Сериков 2010: 5); 1484 р. – *Ишмасль* (Чебан 2009: 125–126); поч. XVI ст. – *Синиль* (Россия: 504); 1542 р. – село *Ismail Geçidi* (Тютюнджи 2019: 19), 1560 р. – *Ismail* (Середа 2009б: 62), 1583 р. – переправа *Ismail geçidi* (Тютюнджи 2019: 24), кін. XVI ст. – *Измаиль* (Россия: 504); 1648 р. – *Simil* (Паламарчук 2008: 167); 1758 р. – до

¹ Див. спеціальну статтю автора: *Тіра – Білгород – Аспрокастро...*: етнічна історія регіону, відображена в назвах міста // Записки з ономастики: зб. наук. праць / відп. ред. О.Ю. Карпенко. Одеса, 2023. Вип. 26. С. 5–22.

² Див. спеціальну статтю автора: *Качубеїв – Качибей – Гаджибей – Одеса*: етнічна історія регіону, відображена в назвах міста // Записки з ономастики: зб. наук. праць / відп. ред. О.Ю. Карпенко. Одеса, 2024. Вип. 27. С. 5–20.

Съмаилова (АКНЗС: 353), 1774 р. – *Ismail* (Середа 2009а: 251), *Ismael* (Carte), 1781 р. – в ... *Смайлове* (Джерела 2004: 358); 1812 р. – *Тучков* (Середа 2009б: 63), 1829 р. – в *Тучкове-Измаиле* (Волонтирова 2018: 96), 1877 р. – в *Измаил* (Джерела 2013: 174); 1946 р. – *Измаїл* (АТП 1947: 211).

Згідно, з історичними джерелами, на місці теперішнього *Измаїлу* в V–IV ст. до н. е. була грецька колонія *Антиофілас* / *Антифіла* (див. вище). Формальний аналіз цієї назви дає підстави виокремлювати в її складі морфеми: гр. α'ντι – префікс зі значення протилежності; протидії; ворожості та корінь φιλ- < φιλέω 'любити' (ДРС I: 162; II: 1746). З огляду на відповідну семантику цих складників можна відновити ймовірне значення, яке мотивувало основу ойконіма *Антиофілас* (*Антифіла*) – *'неулюблена, недружня місцевість'.

Наступна назва цього поселення, зафіксована в історичних джерелах, – *Сміл*, датована IV ст. н. е. (див. вище). Топонім *Сміл* близько 360 р. н. е. позначив на своїй карті римський географ Касторій (Георгієв, 2023: 157). Це означає, що назви *Антиофілас* / *Антифіла* й *Сміл* відокремлює період тисячу років. Упродовж цього часу в регіоні, де розташоване м. *Измаїл*, перебували різні народи, зокрема фракійці та іранці (скіфи, сармати). Історики зазначають, що в I ст. до н. е. фракійські племена проживали на території Південно-Східної Європи: від Егейського моря й Малоазійського півострова на півдні до Дністра на півночі, від Вардаро-Моравського басейну і Трансильванії на заході до Чорного моря на сході (Никулиця, 1987: 3). Відомо, що після IV ст. до н. е. фракійські племена гетів заселяли прибережну смугу Дунаю і терени Нижньої Наддністрянщини, увійшовши в межі античних поселень (Паламарчук, 1997: 13). Також із кінця V і в IV ст. до н. е. в цей регіон прийшли іранські племена скіфів, які вели кочовий спосіб життя. Взаємодія фракійської, скіфської та грецької (еллінської) культур у межиріччі Дністра та Дунаю дала підстави історикам говорити про часткове змішування в цій місцевості гетського, скіфського і грецького населення (Там само: 14–15). З огляду на це логічно було б очікувати і фракомовну назву відповідного поселення, якщо, звісно, воно існувало в цей час, оскільки його могли зруйнувати під час воєнних дій.

За свідченням істориків, з поч. I тис. н. е. на місці Великої Скіфії в Північному Надчорномор'ї відбувається становлення Європейської Сарматії. Споріднені зі скіфами сарматські племена аорсів, язигів і роксоланів у цей період нападали на землі гетів і даків (Там само: 19).

Цілком можливо, що ойконім *Сміл* пов'язаний із молдавським гідронімом *Смила* в бас. Дунаю (1436 р. – на *смиль*; ССУМ 2: 36), адже сучасне м. Ізмаїл розташоване на лівому березі Дунаю. Однак назви *Сміл* і *Смил* не вдається пояснити на східнороманському ґрунті. Зважаючи на те, що ойконім *Сміл* уперше відзначено в IV ст. н. е., можна припускати, що своєю появою він завдячує давнім слов'янам – антам і склавинам, які в IV–V ст. під час так званого Великого переселення народів рухалися зі своєї прабатьківщини в різних напрямках, освоюючи нові території (Трачук, 2023: 94). Один із таких маршрутів пролягав на південь до кордонів Візантійської імперії (Баран, 2005: 245). На думку К. Мошинського, це був один із напрямів слов'янської експансії (Moszyński, 1961: 34). Письмові та археологічні джерела свідчать про остаточну слов'янізацію регіону Північного Надчорномор'я, зокрема Прутсько-Дністровського (Дунайсько-Дністровського) межиріччя з кінця V–VI ст. (Федоров, 1960: 179).

В.В. Лучик, укладач «Етимологічного словника топонімів України», пов'язував назву *Сміл* із основою псл. **smol-*: **smola* з пізнішим укр. рефлексом [і] на місці етимологічного [о] в новозакритому складі (Лучик, 2014: 231). Таке припущення хибне з огляду на те, що фонетичний процес подовження етимологічних голосних [о], [е] з дальшою їх рефlekсацією в [і] в давньоукраїнських діалектах відбувався вже після занепаду редукованих [ь] та [ѣ], тобто вже після XI ст. (ІУМ: 195–197), а назву *Сміл* із голосним [і] в основі відзначено в IV ст. Сумнівний також зв'язок цього ойконіма з псл. **smělъ* 'сміливий' (ЕСУМ 5: 323) чи з основою **měl-*: **měla*, **mělo*, **mělъ*, **mělъ* на позначення мілини або піщаного ґрунту (ЭССЯ 19: 160, 162–163), адже характерний укр. рефлекс псл. [*ě] – [і] – пізнє фонетичне явище. Як зауважував Ю. В. Шевельов, псл. [*ě] наприкінці протоукраїнського періоду

(тобто вже після розпаду праслов'янської мови в VI ст. – *С.В.*) не вимовляли як [i] (Шевельов, 2001: 260). Історики української мови вважають, що еволюція псл. [*ě] відбувалася в давньоукраїнський період і належала до пізніших звукових змін (ГУМ: 232).

Назву *Сміл* можна порівнювати з формальними відповідниками в інших індоєвропейських мовах. Пор., наприклад, лит. *smilùs* 'гострий', *smėilis* 'т. с.' < *(s)meil- 'гострий' (ЭССЯ 19: 49). І.-є. основа *(s)meil-, очевидно, постала внаслідок розширення формантом -l- кореня *smēi-: *smī- 'різьбити' (Pokorny: 968). У такому разі в основі назви *Сміл* можна вбачати незбережений у сучасних слов'янських мовах апелятив *smilь (< *smīlus) 'гострий', що характеризував, напевно, особливості місцевого тополандшафту.

Назва *Сміл*, згідно з історичними відомостями, функціонувала до X ст. (див. вище відповідну фіксацію). З поч. XIII і до XVI ст. за цим поселення закріпилася назва *Сініл*. Важливо відзначити, що до XIII ст. регіон Дністерсько-Дунайського межиріччя перебував під впливом слов'ян. На думку М.А. Мохова, з багатьох племен, які в III–XIII ст. побували в Нижньому Наддунав'ї, найбільший вплив на формування етнічного характеру цього регіону здійснювали слов'яни (Мохов, 1978: 35). А впродовж IX–XIII ст. тут відбувається становлення східнороманського етносу, відомого в пам'ятках зазначеного періоду як волохи. Історики вважають, що предки волохів прийшли в Молдавію з Трансильванії (Бырня, 1965: 148–149). Імовірно, назва *Сініл* виникла саме на східнороманському ґрунті як результат звукової адаптації слов'янського ойконіма *Сміл*. Опосередковано на це вказує пізніший (XVII ст.) варіант *Simil* (див. вище). Цілком можливо, що ойконім *Сініл* постав на основі зближення слов'янської назви *Сміл* із молд. основою *синил-*, представленою в дієслові *синилі* 'синити', дієприкметникові *синиліт* 'підсинений' (МРС: 575), що вказувало, напевно, на характерний відтінок води р. Дунай. Пропонована версія тлумачення назви *Сініл* як фонетично адаптованої слов'янської назви *Сміл* спирається на історичне підґрунтя, адже молдавська людність, що протягом XIII–XIV ст. розселилася в центрі й на

півдні Дністерсько-Дунайського межиріччя, асимілювала тутешніх слов'ян (Зеленчук, 1979: 51).

У середині XIII ст. регіон між Дністром і Дунаєм (Південна Бессарабія, Буджак) увійшов до складу Золотої Орди (Кривцова, 1999: 163). А наприкінці XV ст. Північно-Західне Надчорномор'я підкорила Османська імперія (Кривцова, 1999: 163; Скиба, 1992: 47). Досліджуваний регіон перейшов до володінь тодішньої Туреччини в період правління султана Баязида II після захоплення його військами в 1484 р. Кілії та Аккерману (Сакалы, 2024: 40; Тютюнджи, 2019: 18). Тому наступна назва *Ізмаїлу* – *Ишмасль*, датована 1484 р. (див. вище), пов'язана саме з початком османської доби в історії цього терену. Її пов'язують із турецьким *Ishmasl*, що в перекладі українською означає 'послухай Аллах' (Георгієв, 2023: 157). У цьому контексті заслуговує на увагу думка М.Т. Янка, що турки таким чином переінакшили на свій лад (*Šmael* – 'почуй Боже') слов'янську назву *Сміл* (Янко, 1998: 153). На мою думку, варіант *Ишмасль* (*Ishmasl*) відображає помилковий запис форми генетично арабського імені *Ismā'il* < д.-євр. *Jiṣmā'el* 'почуй Боже' (Тупиков: 189).

Наступні історичні форми ойконіма *Ізмаїл* – *Ismail*, *Ismael* – підтверджують таке припущення. З огляду на це постає важливе питання про походження ойконімного варіанта *Ісмаїл*, адже відомі різні думки із цього приводу. Турецький географ, мандрівник і письменник Евлія Челебі у своїй «Книзі мандрів» зазначив, що місто *Ізмаїл* названо на честь капітана *Ісмаїла*, який командував флотом султана Баязида II і захопив місто в 1484 р. (Челебі, 1997: 6). Натомість знаний український ономаст і дослідник топонімікону Одещини Ю.О. Карпенко вважав, що турецька назва *Ismail* – це результат фонетичного перетворення давньої слов'янської назви *Сміл* (Карпенко, 1977: 190). Аналогічну думку висловлює й історик О.Г. Середа (Середа, 2009б: 62). Версія Е. Челебі, попри формальну тотожність імені *Ісмаїл* та ойконіма *Ісмаїл*, хибна з огляду на такі аргументи: 1) як зауважують історики, місцевість, де згодом турки спорудили фортецю й заснували однойменне місто, до 1590 р. була безлюдною. У цьому районі проживали татарські племена й була

переправа через Дунай. У письмових джерелах цю переправу з назвою *Ismail Geçidi* вперше зафіксовано в 1518–1519 рр. (Тютюнджи, 2019: 18–19); 2) турецька назва *Ismail Geçidi* містить другий складник *Geçidi* < турецьк. *geçit* ‘брі́д, переправа; місце переправи’ (НТРС: 160). Засновником міста був головний наглядач султанського гарему Мехмед-ага. Відомо, що короткий проміжок часу місто *Ізмаїл* навіть мало назву на його честь (Тютюнджи, 2019: 47). Отже, назвою *Ізмаїл* місто завдячує назві переправи *Ismail Geçidi*, а не капітанові *Ісмаїлу*. Зважаючи на викладене, заслуговує на увагу версія Ю.О. Карпенка та О.Г. Середи про те, що ойконім *Ісмаїл* – це видозмінена на тюркськомовному ґрунті форма давньої слов’янської назви *Сміл*. На мою думку, трансформація слов’янської назви *Сміл* у турецький ойконім *Ismail* відбувалася двома етапами: 1-й: *Сміл* > *Смаїл*, на що вказують історичні форми *Смаїл*, *Смайл* (див. вище); 2-й: *Смаїл* > *Ісмаїл*. У турецькій мові слово зазвичай не починається зі збігу приголосних. Щоб уникнути такого збігу, використовують приставний голосний. Схожий випадок демонструє ойконім *Ізмір* у Туреччині, що походить від давньої грецької назви *Смирна* (Никонов, 1966: 152–153). Пізніша назва *Ізмаїл* (рос. *Измаил*) фонетично вторинна до *Ісмаїл*, оскільки відображає одзвінчення глухого приголосного [с] перед наступним сонорним [м].

У 1-й пол. ХІХ ст. побутувала ще одна назва цього міста – *Тучков*, або *Тучков-Измаил* (див. вище). Це меморіальна назва – на честь коменданта Ізмаїльської фортеці (1809–1812 рр.) російського генерала С.О. Тучкова (Измаил: 23). Історик О.Г. Середя зазначає, що спочатку таку назву мало передмістя фортеці Ізмаїл, яке згодом стало окремим поселенням (Середя, 2009б: 63). З 2-ї пол. ХІХ ст. за відповідним нп закріпилася назва *Измаил* (у російськомовній транскрипції), що відповідає укр. *Ізмаїл*. Формально сучасний ойконім *Ізмаїл* збігається з особовим ім’ям укр. *Ізмаїл* (рос. *Измаил*), що відоме саме в такій формі вже в давньоруський період. Ім’я *Измаиль* постало з давнішого *Исмаиль* (ЕСУМ 2: 292) внаслідок одзвінчення глухого приголосного [с].

ВИСНОВКИ

Історико-етимологічний аналіз ойконіма *Ізмаїл* та його історичних варіантів *Антиофілас* / *Антифіла*, *Сміл*, *Сініл*, *Сіміл*, *Ишмасль*, *Ісмаїл Гечиді*, *Ісмаїл* / *Ісмаель*, *Смаїл*, *Тучков* у контексті етнічної історії досліджуваного регіону дає підстави для таких висновків:

1. Засвідчені в історичних джерелах варіанти сучасного ойконіма *Ізмаїл* формувалися в різні періоди історії цього регіону в межах Дністерсько-Дунайського межиріччя, починаючи від періоду грецької колонізації Північно-Західного Надчорномор'я до остаточного утвердження на цій території Російської імперії в 2-й пол. XIX ст. після чергової російсько-турецької війни 1877–1878 рр.

2. Найдавнішу назву поселення на місці сучасного *Ізмаїлу* – *Антиофілас* / *Антифілу*, за свідченням істориків, заснували грецькі переселенці з Мілету в V–IV ст. до н. е. Вона сформувалася в грецькомовному середовищі й має відповідну етимологію. За будовою, це складений ойконім із компонентами гр. α'ντι 'протилежний; ворожий' та φίλ- < φίλέω 'любити': *'неулюблена, недружня місцевість'.

3. Тривалий період – майже тисяча років – розмежовує в часі грецьку назву *Антиофілас* / *Антифіла* й ойконім *Сміл*, формальна структура якого уможливорює припущення про його становлення в слов'янську добу історії Дністерсько-Дунайського межиріччя і зв'язок із реконструйованою праформою **smilь* (< **smīlus*) 'гострий' на позначення особливостей місцевого тополандшафту.

4. Назва *Сініл* постала на східнороманському мовному ґрунті з форми *Сіміл*, яка, своєю чергою, відображає фонетичну трансформацію слов'янської назви *Сміл*.

5. Наступні назви *Ишмасль*, *Ісмаїл* / *Ісмаель* з'явилися після османського завоювання досліджуваного регіону й сформувалися в тюркськомовному середовищі: 1) *Ишмасль* – унаслідок неправильного запису імені *Ісмаїл* < арабського *Ismā'il* < д.-євр. *Jištā'el* 'почуй Боже'; 2) *Ісмаїл* – результат

фонетичної адаптації давньої слов'янської назви *Сміл* на ґрунті турецької мови, напевно через проміжну форму *Смаїл*, із закономірною появою приставного голосного *I-* перед збігом приголосних.

6. Назва *Ісмаїл Гечиді*, що первісно позначала переправу на Дунаї, містить два складники: *Ісмаїл* і *Гечиді* < турецьк. *geçit* 'брі́д, переправа; місце переправи'.

7. Назва *Тучков* меморіальна, в її основі – прізвище російського генерала С.О. Тучкова, коменданта Ізмаїльської фортеці впродовж 1809–1812 рр.

8. Сучасна назва *Ізмаїл* < рос. *Измаил* виникла на східнослов'янському ґрунті з турецьк. *Ismail*. Формально збігається з особовим ім'ям *Ізмаїл*, давньоєврейського походження, поширеного в арабів, турків і євреїв.

ЛІТЕРАТУРА, ДЖЕРЕЛА

- АКНЗС (2024). *Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів 1734–1775. Т. 9*. Рута. [AKNZS (2024). *Kosh Archives of the New Zaporozhian Sich. Corpus of Documents 1734–1775. Vol. 9*. Ruta.]
- АТП (1947). *Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року*. Видання перше. Укрполітвидав. [АТП (1947). *Ukrainian SSR. Administrative-territorial division on September 1, 1946*. The first edition. Ukrpolityvdav.]
- Баран, В.Д. (2005). Велике розселення слов'ян і початок зародження слов'янських народів. *Етнічна та етнокультурна історія України: у 3-х т. Т. 1*. Наукова думка. С. 243–250. [Baran, V.D. (2005). The Great Migration of the Slavs and the Beginning of the Origin of Slavic Peoples. *Ethnic and Ethnocultural History of Ukraine: in 3 Volumes. Vol. I*. Naukova dumka. pp. 243–250.]
- Быря, П.П. (1965). Данные топонимики о заселении территории Молдавии восточнороманским населением. *Тезисы докл. и сообщ. Всесоюзной конференции по топонимике СССР (28 января – 2 февраля 1965 г.)*. Ленинград. С. 147–150. [Byrja, P.P. (1965). Toponymic data on the settlement of the territory of Moldova by the Eastern Romanian population. *Abstracts of reports and communications of the All-Union Conference on Toponymy of the USSR (January 28 – February 2, 1965)*. Leningrad. pp. 147–150.]
- Верменич, Я., Дмитрук, В.І., Архипова, С.І. (2010). *Міська історія України: проблеми початкового датування*. Науково-довідкове видання. Ін-т історії України НАН України. [Vermenych, Ya., Dmytruk, V.I., Arkhyrova, S.I. (2010). *Urban history of Ukraine: problems of initial dating*. Scientific reference publication. Institute of Ukrainian History of National Academy of Sciences of Ukraine]
- Волонтирова, Л.В. (2018). Измаил – Тучков: наименование города по документам КУ «Измаильский архив». *Краеведческий вестник Придунавья / отв. ред. О.М. Тирон*. Вып. 3. Ирбис. С. 94–97. [Volontirova, L.V. (2018). Izmait-Tuchkov: name of the city according to the documents of the “Izmait Archive”. *Local History Bulletin of the Danube Region / ed. O.M. Tiron*. Issue 3.]. Irbis. pp. 94–97.]
- Георгієв, М., Дяченко, В. (2023). Встановлення істинної дати заснування міста Ізмаїл як протидія російському фейку у сфері інформаційної гігієни. *Національна безпека*

- України в умовах воєнного стану: проблеми та шляхи їх вирішення: м-ли VIII Всеукр. курсант.-студент. наук.-практ. конференції (24 березня 2023 р.). Одеса. С. 156–158. [Heorhiiev, M., Diachenko, V. (2023). Establishing the true date of the foundation of the city of Izmail as a countermeasure to Russian fakes in the field of information hygiene. *National security of Ukraine under martial law: problems and ways to solve them: Proceedings of the VIII All-Ukrainian cadet-student scientific-practical conference* (March 24, 2023). Odessa. pp. 156–158.]
- Джерела (2004). *Православна церква на півдні України (1775–1781)* / упоряд. І. Лиман; наук. ред. А. Бойко. РА «Тандем-У» (Джерела з історії Південної України; т. 4). [Dzherela (2004). *The Orthodox Church in Southern Ukraine (1775–1781)* / edited by I. Lyman; scientific editor A. Boyko. RA «Tandem-U» (Dzherela from the history of Pivdennoi Ukraine; vol. 4).]
- Джерела (2013). *Джерела історії Південної Бессарабії (з давніх часів до кінця XIX ст.)* / упоряд. О.М. Лебеденко, Л.Ф. Циганенко, Г.В. Ветрова та ін. РВВ ІДГУ. [Dzherela (2013). *Sources of the history of Southern Bessarabia (from ancient times to the end of the 19th century)* / edited by O.M. Lebedenko, L.F. Tsyganenko, G.V. Vetrova and others]. RVV IDHU.]
- ДРС (1958). *Древнегреческо-русский словарь* / И.Х. Дворецкий. Т. I–II. Государственное издательство иностранных и национальных словарей. [DRS (1958). *Ancient Greek-Russian Dictionary* / I.Kh. Dvoretzky. Vol. I–II. State Publishing House of Foreign and National Dictionaries.]
- ЕІУ (2003–2019). *Енциклопедія історії України* / Голова редкол. В.А. Смолій. Наукова думка. Т. 1–10. [EIU (2003–2019). *Encyclopedia of the History of Ukraine* / Chief Editor. V.A. Smoliy]. Naukova dumka. Т. 1–10.]
- ЕСУМ (1982–2012). *Етимологічний словник української мови: У 7 т.* / За ред. О.С. Мельничука. Наукова думка. Т. 1–6. [ESUM (1982–2012). *Etymological dictionary of the Ukrainian language: In the 7th volume* / Ed. O.S. Melnychuk]. Naukova dumka. Т. 1–6.]
- Зеленчук, В.С. (1979). *Население Бессарабии и Поднепровья в XIX в. (Этнические и социально-демографические процессы)*. Штиинца. [Zelenchuk, V.S. (1979). *Population of Bessarabia and the Dniester region in the 19th century (Ethnic and socio-demographic processes)*]. Shtiinca.]
- Измаил (2021). *Измаил в исторических очерках и документах* / под общ. ред. С.В. Шморг. Папуга. [Izmail (2021). *Izmail in historical essays and documents* / edited by S.V. Shmorgh]. Papuha.]
- ІУМ (1979). *Історія української мови. Фонетика* / М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, В.Г. Скляренко. Наукова думка. [IUM (1979). *History of the Ukrainian language. Phonetics* / M.A. Zhovtobryukh, V.M. Rusanivskiy, V.G. Sklyarenko]. Naukova dumka.]
- Карпенко, Ю.А. (1977). Топонимы болгарских сел Одесской области (вопросы топонимического взаимодействия языков). *Историческая ономастика* / отв. ред. А.В. Суперанская. Наука. С. 189–208. [Karpenko, Ju.A. (1977). Toponyms of Bulgarian villages in the Odessa region (toponymic interactions between languages). *Historical onomastics* / ed. A.V. Superanskaya. Nauka. pp. 189–208.]
- Кривцова, В.М. (1999). Міграційні та етномовні процеси в українському Подунав'ї. *Наша школа*. №2–3. С. 162–164. [Kryvtsova, V.M. (1999). Migration and ethnolinguistic processes in the Ukrainian Danube region. *Our school*. № 2–3. pp. 162–164.]
- Лучик, В.В. (2014). *Етимологічний словник топонімів України*. ВЦ «Академія». [Luchyk, V.V. (2014). *Etymological dictionary of toponyms of Ukraine*. PC «Akademiiia».]
- Мохов, Н.А. (1978). *Очерк истории формирования молдавского народа*. Карта Молдовеняскэ. [Mohov, N.A. (1978). *An essay on the history of the formation of the Moldovan people*. Kartja Moldovenjaskje.]

- МРС (1961). *Молдавско-русский словарь* / ред. кол. А.Т. Борщ, М.В. Подико, В.П. Соловьев. Изд-во иностранной литературы. [MRS (1961). *Moldovan-Russian Dictionary* / ed. A. T. Borsch, M. V. Podiko, V. P. Soloviev. Publishing House of Foreign Literature.]
- Никонов, В.А. (1966). *Краткий топонимический словарь*. Мысль. [Nikonov, V.A. (1966). *Brief Toponymic Dictionary*. Mysl'.]
- Никулицэ, И.Т. (1987). *Северные фракийцы в VI–I вв. до н. э.* Штиинца. [Nikulicje, I.T. (1987). *Northern Thracians in the 6th–1st centuries BC*. Shtiinca.]
- НТРС (2017). *Новый турецко-русский и русско-турецкий словарь, 50000 слов и словосочетаний*. ООО «Дом Славянской книги». [NTRS (2017). *New Turkish-Russian and Russian-Turkish dictionary, 50,000 words and phrases*. ООО «Dom Slavjanskoj knigi».]
- Паламарчук, С.В. (1997). *Древняя и средневековая история населения междуречья Днестра и Дуная. Краткий историко-археологический очерк*. Одесса. [Palamarchuk, S.V. (1997). *Ancient and Medieval History of the Population of the Dniester-Danube Interfluve. A Brief Historical and Archaeological Essay*. Odessa.]
- Паламарчук, С.В. (2008). *Забывтая земля: историческая область Бессарабия*. Астропринт. [Palamarchuk, S.V. (2008). *Forgotten Land: The Historical Region of Bessarabia*. Astroprint.]
- Редина, Е.Ф. (2013). *Поселения Одесского залива. Древние культуры Северно-Западного Причерноморья (К 95-летию Национальной академии наук Украины)* / отв. ред. И.В. Бруяко, Т.Л. Самойлова. Смил. С. 571–583. [Redina, E.F. (2013). *Settlements of the Odessa Gulf. Ancient cultures of the Northwestern Black Sea region (On the 95th anniversary of the National Academy of Sciences of Ukraine)* / eds. I.V. Bruyako, T.L. Samoylova. Smil. pp. 571–583.]
- Россия (2011). *Россия. Полное географическое описание нашего Отечества. Т. 14. Новороссия и Крым. Природа. Население. Замечательные населенные места и местности* / под ред. В.П. Семенова-Тянь-Шанского. Репринтное изд. Харьков. [Rossija (2011). *Russia. A Complete Geographical Description of Our Fatherland. Vol. 14. Novorossiya and Crimea. Nature. Population. Remarkable Settlements and Localities* / edited by V.P. Semenov-Tyan-Shansky. Reprint edition. Har'kov.]
- Сакалы, М. (2024). *Кубей – частица души моей: очерки об истории болгаро-гагаузского села и его людях*. Астропринт. [Sakaly, M. (2024). *Kubey – a piece of my soul: essays on the history of a Bulgarian-Gagauz village and its people*. Astroprint.]
- Серета, А. (2009а). *Силистренско-очаковският еялет през XVIII – нач. на XIX в.: Административно-териториално устройство, селища и население в Северозападното Причерноморие*. Дио Мира. [Sereda, A. (2009a). *The Silistra-Ochakov Eyalet in the 18th – early 19th centuries: Administrative-territorial organization, settlements and population in the Northwestern Black Sea Region*. Dio Mira.]
- Серета, О. (2009б). *Населені пункти Північно-Західного Причорномор'я за османськими джерелами: проблема датування та історичного розвитку. Чорноморська минушина. Записки Відділу історії козацтва на півдні України* / відп. ред. О.А. Бачинська. Вип. 4. С. 55–72. [Sereda, O. (2009b). *Settlements of the North-Western Black Sea Region according to Ottoman sources: the problem of dating and historical development. The Black Sea past. Notes of the Department of the History of Cossacks in Southern Ukraine Scientific-Research Institute of Cossacks Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine: collection of scientific works* / editor-in-chief O.A. Bachynska. Issue 4. pp. 55–72.]
- Сериков, А. (2010). *История крепости Измаил. Изд. 2-е, испр. и дополн.* Измаил. [Serikov, A. (2010). *History of the Izmil Fortress. 2nd edition, corrected and supplemented*. Izmil.]
- Скиба, Ю.В. (1992). *Походи Українського козацтва на Акерман у XVI–XVII ст. Сборник материалов по историческому краеведению Одесщины* / отв. ред. А.Д. Бачинский. Вып. I. С. 47–48. [Skyba, Yu.V. (1992). *Campaigns of the Ukrainian Cossacks on*

- Akerman in the XVI–XVII centuries. *A collection of materials on historical regional studies of the Odesa region* / op. ed. A.D. Bachinsky. Issue I. pp. 47–48.]
- ССУМ (1977–1978). *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.* / Ред. кол.: Д.Г. Гринчишин, Л.Л. Гумецька (голова), І.М. Керницький. Наукова думка. Т. 1–2. [SSUM (1977–1978). *Dictionary of the Old Ukrainian Language of the 14th–15th Centuries* / Editors: D.G. Hrynchyshyn, L.L. Gumetska (chair), I.M. Kernytskyi. Naukova dumka. T. 1–2.]
- Трачук, О. (2023). Анти і склавини черняхівської культури – предки слов'янських народів Європи. *Українознавство*. №3 (88). С. 85–124. [Trachuk, O. (2023). Antes and Sklavins of the Chernyakhiv culture – ancestors of the Slavic peoples of Europe. *Ukrainian Studies*. № 3 (88). pp. 85-124]
- Тупиков, Н.М. (1903). *Словарь древнерусских личных собственных имен*. Типография Н.Н. Скороходова. [Tupikov, N.M. (1903). *Dictionary of Old Russian personal proper names*. N.N. Skorohodova Typography.]
- Тютюнджи, М., Красножон, А. (2019). *Місто Ізмаїл та його фортифікація (за джерелами XVI–XIX ст.)*. Чорномор'я. [Tiutiundzhy, M., Krasnozhon, A. (2019). *The city of Izmail and its fortification (according to sources from the 16th–19th centuries)*. Chornomoria.]
- Федоров, Г.Б. (1960). *Население Прутско-Днестровского междуречья в I тысячелетии н. э.* Изд-во АН СССР. [Fedorov, G.B. (1960). *The population of the Prut-Dniester interfluve in the 1st millennium AD*. AN SSSR Publishing House.]
- Чебан, І.Н. (2009). *Краткая история Бессарабии и бессарабских болгар (Пустая Сихитика, Онглос, Онгыл, Буджак и с 1813 г. – Бессарабия)*. СМІЛ. [Cheban, I.N. (2009). *A Brief History of Bessarabia and the Bessarabian Bulgarians (Pustaya Sihatika, Onglos, Ongyl, Budzhak and since 1813 – Bessarabia)*. SMIL.]
- Челебі, Е. (1997). *Книга подорожі. Північне Причорномор'я*. Гермес. [Chelebi, E. (1997). *Travel book. Northern Black Sea Region*. Hermes.]
- Шевельов, Ю. (2001). *Історична фонологія української мови* / перекл. з англ. С. Вакуленко, А. Даниленко. Акта. [Shevelov, Yu. (2001). *Historical phonology of the Ukrainian language* / translated from English by S. Vakulenko, A. Danylenko. Akta.]
- ЭССЯ (1974–2021). *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд* / Под ред. О.Н. Трубачева, А.Ф. Журавлева, Ж.Ж. Варбот. Наука. Вып. 1–42. [JeSSJa (1974–2021). *Etymological Dictionary of Slavic Languages: Proto-Slavic Lexical Fund* / Edited by O.N. Trubachev, A.F. Zhuravlev, J.J. Warbot. Nauka. Issue. 1–42.]
- Янко, М.Т. (1998). *Топонімічний словник України. Словник-довідник*. Знання. [Yanko, M.T. (1998). *Toponymic Dictionary of Ukraine. Glossary and Reference Guide*. Znannia.]
- Carte (1774). *Carte de la Moldawie pour servir a l'Histoire militaire de la guerre entre les Russes et les Turcs* / F.G. Bawr.
- Moszyński, K. (1961). Przyczynek do tzw. etnogenezy słowian. *Slavia antiqua*. T. VIII. S. 25–35.
- Pokorny, J. (1959). *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bd I. Francke.

АНОТАЦІЯ

Вступ. У статті запропоновано історико-етимологічне дослідження відомих історичних варіантів сучасного ойконіма Ізмаїл Одеської області: Антиофілас / Антифіла, Сміл, Сініл, Сіміл, Ишмасль, Ісмаїл Гечиді, Ісмаїл / Ісмаель, Смаїл, Тучков. Простежено зв'язок кожної назви з відповідним періодом історії цього регіону – давньогрецьким, давньослов'янським, східнороманським (молдавським), тюркським (турецьким і татарським) і російським.

Мета дослідження. Здійснити структурно-семантичний та етимологічний аналіз твірних основ історичних варіантів сучасного ойконіма Ізмаїл – Антиофілас (Антифіла), Сміл, Сініл, Сіміл, Ишмасль, Ісмаїл (Ісмаїл Гечиді, Ісмаель, Смаїл), Тучков. З'ясувати

походження сучасної назви Ізмаїл. Простежити зв'язок внутрішньої форми вказаних назв із відповідними етапами історії досліджуваного регіону.

Об'єкт дослідження. Історичні варіанти ойконіма Ізмаїл – Антиофілас (Антифіла), Сміл, Сініл, Сіміл, Ишмасль, Исмаїл, Тучков, а також його сучасна форма.

Методи дослідження. Для аналізу зазначених історичних варіантів ойконіма Ізмаїл застосовано описовий метод (схарактеризовано будову і словотвірну структуру наведених назв); порівняльно-історичний метод, за допомогою якого проаналізовано твірні основи відповідних назв у діахронному аспекті; прийом етимологічного аналізу (встановлено етимони досліджуваних ойконімних варіантів; реконструйовано праформи й відновлено первісну семантику мотивувальної основи).

Результати дослідження. Проаналізовано структуру найдавнішої назви нп Ізмаїл – Антиофілас / Антифіла, визначено її складники – гр. α'vτι 'протилежний; ворожий' і φίλ- < φίλέω 'любити', відновлено доонімну семантику ойконіма – *'неулюблена, недружня місцевість'; удокладнено (на основі нового матеріалу) слов'янську версію походження назви Сміл, висловлено припущення про її зв'язок із незбереженим у сучасних слов'янських мовах апелятивом *smіль (< *smīlus) 'гострий', що характеризував, імовірно, особливості місцевого тополандшафту; назву Сініл потрактовано як фонетично адаптовану форму слов'янського ойконіма Сміл на східнороманському ґрунті; з'ясовано, що назви Ишмасль, Исмаїл / Исмаель сформувалися в тюркськомовному середовищі після османського завоювання досліджуваного регіону; доведено, що ойконімний варіант Исмаїл – результат фонетичної адаптації давньої слов'янської назви Сміл на ґрунті турецької мови; встановлено меморіальний характер назви Тучков, що пов'язана з прізвищем російського генерала С.О. Тучкова, коменданта Ізмаїльської фортеці; обґрунтовано, що сучасна назва Ізмаїл (< рос. Измаил) виникла на східнослов'янському ґрунті з турецьк. Ismail.

Висновки. Історико-етимологічний аналіз ойконіма Ізмаїл та його історичних варіантів Антиофілас / Антифіла, Сміл, Сініл, Сіміл, Ишмасль, Исмаїл Гечиді, Исмаїл / Исмаель, Смаїл, Тучков дає підстави для твердження про формування цих назв у давньогрецькому, давньослов'янському, східнороманському, тюркському (турецько-татарському) і російському мовному середовищі у відповідні періоди етнічної історії досліджуваного регіону.

Ключові слова: Дністерсько-Дунайське межиріччя, етнічна історія, історико-етимологічний аналіз, історичні ойконімні варіанти, ойконім

Стаття надійшла 3 листопада 2025 р.

Інформація про автора

Святослав ВЕРБИЧ

доктор філологічних наук, старший науковий співробітник

НАН України

Київ, Україна

e-mail: sviatoverb@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4671-1898>

Note on Contributor

Sviatoslav VERBYCH

Doctor of Philology, Senior Researcher

National Academy of Sciences of Ukraine

Kyiv, Ukraine

e-mail: sviatoverb@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4671-1898>